

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-54-63>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Качурін С.Г.

FORENSIC TACTICS IN CONDUCTING FORENSIC HANDWRITING EXPERTISE

Kachurin S. G.

У статті досліджено норми діючого законодавства з питань тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз. Здійснена розробка системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз

Ключові слова: *судова почеркознавча експертиза, зразки почерку й підписів, відібрання проведення почеркознавчої експертизи, системи тактичних прийомів зразків, протидія*

Постановка проблеми. Аналіз слідчої, судової та експертної практики показує, що у слідчих, суддів, адвокатів-захисників виникають значні проблеми при призначенні судово-почеркознавчих експертиз, пов'язані з підготовкою об'єктів, формуванням питань, дослідженням і оцінкою висновку експерта-почеркознавця.

Особливо яскраво зазначені проблеми виявляються при підготовці порівняльних почеркових матеріалів, коли особа, яка перевіряється, протидіє проведенню почеркознавчої експертизи. Це призводить до низької результативності судово-почеркознавчих досліджень або відмови від проведення експертизи. Це викликало потребу у функціонуванні нових процесуальних методів і способів в обсязі реалізації прав і свобод людини, а також нової криміналістичної методології. Для цього, як зазначає В.В.Шабанов, доцільно мати необхідний тактичний і стратегічний

засіб – систему технологій, що складають композицію криміналістичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, розслідування, обвинувачення, захисту і судової діяльності [1, с.10]. Це і зумовлює виокремити й дослідити нові підходи до розроблення криміналістичних засад забезпечення діяльності слідчих, суддів та адвокатів.

Тому, актуальність теми дослідження визначається необхідністю розробки системи тактичних прийомів та криміналістичних рекомендацій з подолання й попередження протидії осіб, що перевіряються, яка забезпечувала б, швидкість та результативність вирішення завдань досудового слідства та судового процесу при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

Стан дослідження. Теоретичну базу цього дослідження складають наукові праці увагу Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, О.М. Васильєва, В.Г. Гончаренко, В.Г. Доспулова,

А.В. Дулова, В.П. Колмакова, Ю.К. Орлова, М.І. Порубова, О.Р. Ратінова, Н.О. Селіванова, М.Я. Сагая, О.Б. Соловійова, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковського та інших вчених, зусиллями яких розроблялися основи використання спеціальних знань в різних видах судочинства, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, вивчення проблем протидії розслідуванню і прийомам її подолання при розгляді тактики проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, обшук, допит.

Розкриті ними питання важливі для загального розуміння сутності тактико-технологічних засад проведення слідчих дій, проблем формування та використання тактичних прийомів і групування їх в системи, але це не вичерпує всього різноманіття питань, що мають недостатню визначеність та неналежне теоретичне обґрунтування для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи і отримання зразків почерку та підписів.

Більш глибокого дослідження потребують спеціальні питання, пов'язані з комплексом існуючих теоретичних й практичних проблем з тактики проведення судово-почеркознавчої експертизи та отримання зразків почерку та підписів в умовах протидії осіб, що перевіряються, які залишаються ще недостатньо дослідженими, що обумовлює актуальність теми даного дослідження.

Постановка завдання. Саме тому, метою дослідження є аналіз теоретичних питань і розробка практичних рекомендацій з тактики відібрання експериментальних зразків почерку та підписів в умовах протидії, при проведенні судово-почеркознавчих експертиз.

У цьому зв'язку, завданням нашого дослідження є розробка тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків почерку та підписів, їх систематизація залежно від ситуаційної обумовленості, виявлення

особливостей їх реалізації. Це, своєю чергою, повинно забезпечити відповідність головних висновків роботи критерію новизни.

Методика дослідження обрана з урахуванням поставлених завдань.

Виклад основного матеріалу. Правильний вибір відповідних умовам конкретної ситуації тактичних прийомів забезпечує швидкість і результативність вирішення задач розслідування. Цей вибір передбачає «витяг» з безлічі можливих того прийому, який виявиться найефективнішим. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка дозволяє здійснювати необхідний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів. На необхідність розробки єдиного класифікаційного апарату тактичних прийомів неодноразово зазначалося в юридичній літературі [2, с.42; 3, с.71].

Проте, складність, і в деяких випадках, неоднозначність визначення тактичних прийомів, специфіка слідчих дій, надали безліч підстав їх класифікації [3, с.87-89; 4, с.12-13; 5, с.33].

На наш погляд, є помилковими спроби створення єдиної універсальної системи, яка включала б все різноманіття тактичних прийомів у всіх їх можливих проявах, оскільки, враховуючи сутність класифікації, така система неминуче міститиме неточності й суперечності.

При відібранні зразків почерку і підписів застосовується не один тактичний прийом, а комплекс або система взаємозв'язаних прийомів, які залежать від слідчої ситуації, що склалася.

На думку В.С. Комаркова, системи тактичних прийомів проведення окремих слідчих дій мають подвійну структуру: з одного боку, вони за своєю природою відносяться до певного виду слідчої дії (наприклад, відібрання зразків для експертного дослідження); з іншого боку, ці системи мають підсистеми, які існують відповідно до мети

проведення конкретної слідчої дії [6, с.72]. Вважаємо, що мають рацію В.Є. Коновалова і В.Ю. Шепітько, на думку яких при створенні систем тактичних прийомів окремих слідчих дій потрібно виходити з їх специфіки, а не з універсальної загальної їх природи. У цьому випадку системи виконуватимуть широку роботу (практичну) функцію, що й визначатиме їх ефективність [7, с.30].

Ми дотримуємося сталого у криміналістичній літературі визначення, даного Р.С. Белкіним, згідно з яким сукупність тактичних прийомів або слідчих дій, яка має на меті вирішення конкретної задачі розслідування, зумовлена цією метою й слідчою ситуацією, називається тактичною комбінацією [8, с.210-213]. У зв'язку з цим, на нашу думку, сукупність тактичних прийомів вживаних при відібранні експериментальних зразків почерку та підписів для експертного дослідження створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

Специфіка відібрання експериментальних зразків почерку та підписів визначає необхідність розробки систем тактичних прийомів, зумовлених слідчою ситуацією, яка склалася. Нами виділені такі системи тактичних прийомів.

1. Тактичні прийоми, засновані на результатах попереднього дослідження почеркових об'єктів з метою встановлення обставин та умов їх виконання. Мета застосування цих прийомів полягає у моделюванні обставин і умов відібрання експериментальних зразків почерку та підписів від особи, яка перевіряється. Ці прийоми застосовуються на підготовчій стадії відібрання зразків почерку і підписів.

Система тактичних прийомів цієї групи, як ми показали раніше, широко представлена у літературі. Наприклад, у ході попереднього дослідження досліджуваних почеркових об'єктів фахівцем можуть бути встановлені

ознаки: зміни пишучої руки (ліворучне написання), наслідування друкарського тексту та ін. У зв'язку з цим у ході підготовки до відібрання експериментальних зразків почерку та підписів слідчий обирає найефективніші прийоми, застосування яких зумовлене властивостями почеркового матеріалу та умовами його виконання, й моделює хід майбутньої слідчої дії, тобто її технологічний процес. Наприклад, якщо досліджуваним почерковим об'єктом буде «ліворучний» текст, то у процесі відібрання експериментальних зразків, разом зі зразками почерку, виконаними звичною рукою, необхідно відбирати й зразки почерку зі зміною пишучої руки.

2. Тактичні прийоми, спрямовані на одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови. Ці прийоми застосовуються у ході підготовки до проведення судово-почеркознавчої експертизи, коли в результаті вивчення особи підозрюваного. слідчим буде зроблений прогноз про вірогідну відмову особи надавати зразки для порівняння.

У цій ситуації слідчий не повинен заздалегідь інформувати про проведення судово-почеркознавчої експертизи особу, яка перевіряється, до моменту винесення постанови про призначення експертизи. Після того, як постанова винесена, слідчому необхідно співвіднести це ознайомлення з одержанням експериментальних зразків почерку і підписів. У цій ситуації чинник раптовості дозволить уникнути виникнення в особи, яка перевіряється, настанови на відмову від надання зразків.

Якщо є вагомі підстави вважати, що особа, яка перевіряється, відмовиться надати зразки почерку і підписів, то в якості порівняльного матеріалу необхідно використовувати умовно-вільні зразки. Наприклад, при одержанні від обвинуваченого (підозрюваного) будь-якої заяви або клопотання у справі йому можна запропонувати оформити

їх таким чином, щоб вони були максимально зіставними з досліджуваним почерковим матеріалом. Слідчий обґрунтовує необхідність саме такої форми документів при провадженні у кримінальних справах, пропонує внести до реквізитів цих документів певні слова, цифри, які є в почерковому матеріалі досліджуваних документів. При цьому можна рекомендувати особі, яка перевіряється, виконати текст у прописному варіанті, почерком за типом друкарського та іншими способами, схожими з почерком у досліджуваному документі.

3. Тактичні прийоми, спрямовані на спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї. Їх використання дозволяє слідчому встановити психологічний контакт з особою, яка перевіряється; створити сприятливу обстановку слідчої дії; запобігти або уникнути відмови особи від надання зразків; одержати орієнтуючу інформацію про наміри особи спотворити почерковий матеріал, який відбирається, і своєчасно запобігти її протидії.

Для встановлення психологічного контакту з особою, яка перевіряється, можуть бути рекомендовані такі прийоми [9, с. 197]:

- бесіда з особою на вільну тему, з можливим повідомленням інформації про її сім'ю, що не відноситься до матеріалів розслідування;

- позитивна оцінка її громадських, особистих, професійних якостей;

- вираз співчуття і розуміння стану обвинуваченого, з'ясування умов знаходження його у слідчому ізоляторі та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення спроби особи, яка перевіряється, спотворити свій почерк тісно пов'язані з участю у ході цієї слідчої дії спеціаліста-почеркознавця. При виявленні ознак спотворення (уповільнення, прискорення темпу написання, зміна загальних ознак та ін.)

спеціаліст повинен негайно сповістити про це слідчого.

У ході вербальної взаємодії з особою, яка перевіряється, слідчий здійснює психологічний вплив, який, на думку О.Р. Ратінова, є одним з елементів слідчої тактики [9, с.197]. Правомірний вплив повинен, перш за все, спонукати особу, яка перевіряється, до свідомого перегляду своєї позиції, яка суперечить інтересам слідства.

4. Тактичні прийоми, спрямовані на усунення протидії особи, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів.

Розглянуті нами раніше [10, с.197] форми і прийоми протидії осіб відбиранню експериментальних зразків почерку та підписів зумовлюють необхідність наукової розробки спеціальних тактичних прийомів та їх систем, які дозволяють нейтралізувати протидію і досягти поставленої мети – одержання експериментальних зразків порівняння, які задовольняють вимоги безсумнівності, репрезентативності і зіставності.

На сьогодні у криміналістиці й судовому почеркознавстві не розроблені системи тактичних прийомів, які спрямовані на подолання протидії осіб, які перевіряються, при відібранні у них експериментальних зразків почерку та підписів.

Нами пропонуються наступні прийоми, що можуть бути використані ізольовано одне від одного, або у поєднанні, що утворює тактичну комбінацію „Подолання відмови особи, яка перевіряється, від надання експериментальних зразків почерку та підписів”.

А. При відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів:

- повідомлення про мету цієї слідчої дії та її необхідність для встановлення обставин злочину;
- пропозиція особі змінити свою поведінку;
- використання переконання у формі наказу;

- переконання особи у неправильності зайнятої нею позиції;
- роз'яснення необхідності надання допомоги слідчим органам;
- використання факту надання свідчень свідками, співучасниками у справі про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, від якої відбираються експериментальні зразки, у певних умовах і певним способом.

Слід зазначити, що більшість запропонованих прийомів заснована на психологічному впливі на особу, яка перевіряється. Дійсно, емоційний вплив на позитивні сторони особи, від якої відбираються зразки почерку та підписів, нерідко призводить до її відмови від протидії.

У випадку, якщо пропозиція особі змінити своя поведінку впливу не має, використовується переконання у формі наказу, як одного з різновидів переконання. Така форма переконання у деяких випадках надає можливість різко змінити позицію особи, яка бере участь у відібранні експериментальних зразків почерку та підписів, змінити конфліктну ситуацію на сприятливу.

Важливе значення має тактичний прийом, пов'язаний з роз'ясненням неправильно зайнятої позиції протидії особі, від якої відбираються експериментальні зразки почерку і підписів. Цей прийом також заснований на методі переконання. Процес переконання повинен сприяти особі розібратися у суперечливих обставинах, допомогти прийняти правильне рішення, виявити допущені помилки, усвідомити свою провину.

Позитивного ефекту досягає тактичний прийом, який полягає у повідомленні про мету й необхідність відібрання зразків для проведення судово-почеркознавчої експертизи. Тактичний прийом, спрямований на переконання особи у сприянні органам розслідування, полягає у роз'ясненні обвинуваченому положень ст.ст. 45, 66 КК України.

Якщо під впливом прийомів емоційного характеру особа відмовляється надати експериментальні зразки почерку та підписів, то слід використовувати прийом логічного впливу, який полягає у використанні свідчень свідків, співучасників про виконання досліджуваного тексту або підписів саме особою, яка перевіряється.

Б. При спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості письма.

При повідомленні спеціаліста-почеркознавця, який бере участь у відібранні зразків, про спроби спотворити почерк необхідно не тільки прискорити темп написання, але й збільшити тривалість часу відібрання. Мета такого прийому – «стомити» пишучого, щоб він втратив контроль з деавтоматизації своїх рухів і внесенню до почерку різних спотворень.

В. При повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини у випадку підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою, яка перевіряється, від її імені – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Запропонований нами тактичний прийом не традиційний, тому вимагає окремого розгляду.

У слідчій та експертній практиці однією зі складних і таких, що найчастіше зустрічається, задач є дослідження підпису, виконаного від імені іншої особи, з наслідуванням справжнього підпису. Найчастіше підробка підписів здійснюється такими способами: “на око”, “по пам'яті”, “у результаті тренування”.

У методичній літературі можна зустріти суперечливі рекомендації щодо виду і кількості зразків порівняння і способів їх відібрання для експертного дослідження підписів, виконаних від імені іншої особи з наслідуванням справжнього підпису.

Так, В.Є. Бергер та О.П. Сапун рекомендують в особи, яка перевіряється, відбирати зразки підпису і рукописного тексту. В експериментальних зразках почерку повинні бути слова, які включають поєднання букв у досліджуваному підписі. Особі, яка перевіряється, пропонується виконати декілька зразків підписів від імені особи, підпис якої досліджується. При цьому забороняється показувати особі, яка перевіряється, справжній підпис або давати його змалювати [11, с.15]. Проте автори не наводять будь-яких аргументів щодо зазначеної заборони. О.М. Фількова для цього виду досліджень пропонує надавати експерту зразки підписів і текстів, виконаних як особами, від імені яких виконані підписи, так і особою, яка перевіряється. При цьому підписи осіб, які перевіряються, повинні бути виконані не від свого імені, а від імені особи, чий підпис досліджується [12, с.89]. Про те, чи показувати досліджуваній підпис особі, яка перевіряється, чи ні при відібранні у неї зразків підписів від імені іншої особи, не згадується.

В інших посібниках зазначений аспект технології відібрання експериментальних зразків підпису від особи, яка перевіряється, взагалі не розглядається.

Аналіз наведених рекомендацій дозволяє поставити важливі для слідчої й експертної практики питання, які вимагають вирішення.

По-перше, який тактичний прийом застосувати слідчому у випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що не знає, як розписується особа, підпис якої є досліджуваним? Чи слід обмежитися відібранням рукописного тексту, у словах якого є поєднання букв, однакових з досліджуваним підписом? А як вчинити, якщо досліджуваний підпис має обмежену кількість букв або взагалі безбуквену транскрипцію? У такому разі, за наявності тільки зразків почерку, проведення ідентифікаційного дослідження практично неможливе, оскільки поєднання букв у

словах і в підписі, як правило, мають різні характеристики. Як відзначають Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова, на відміну від почерку: „у підписі виникають своєрідні побудови, з'являються спрощення букв, їх елементів та їх поєднань, збільшується темп руху, автоматизм досягає найвищого рівня” [13, с. 178].

По-друге, чи необхідно показувати (або давати змалювати) особі, яка перевіряється і від якої відбираються зразки підписів від імені іншої особи, справжній підпис?

Для вирішення поставлених питань був проведений експеримент, у ході якого визначався ступінь схожості справжніх і підроблених підписів, виконаних вказаними вище трьома способами. Імітаторами виступали 120 студентів вузів, які мали різний ступінь загальної пам'яті, спеціальної пам'яті графічних зображень і здібність до малювання. Кожному випробуваному були показані підписи різного ступеня складності, тривалість сприйняти кожного підпису складала приблизно 5 хвилин. Потім випробувані повинні були виконати підписи: а) «змалюванням без попередньої підготовки»; б) «змалюванням з попередньою підготовкою»; в) «по пам'яті» через 15-20 хвилин після сприйняття. Були одержані такі результати.

При підробці підпису «змалюванням без попередньої підготовки» досягається близька зовнішня схожість. Проте, оскільки виконання підписів у цих випадках є процесом неавтоматичним, то у підписі-підробці виявляються ознаки, які свідчать про незвичні рухи виконавця: звивистість рухів, тупі начала й закінчення рухів, втрата темпу через невиправдані зупинки пишучого приладу та ін. Прагнучі досягти максимальної зовнішньої схожості, підроблювач втрачає істотні часткові ознаки, що дозволяють експертним дослідженням встановити недостовірність підпису. У результаті попереднього тренування, тобто багаторазового повтору ознак справжнього підпису, які запам'яталися

(спочатку через безпосереднє зорове сприйняття, а з часом і без нього), у виконавців вироблялася письмова навичка. Внаслідок цього при виконанні підпису від імені іншої особи виконавцям вдавалося відобразити загальні і деякі часткові ознаки підроблюваного підпису. При наслідуванні „по пам'яті”, як правило, також не вдається досягти повної схожості зі справжнім підписом. У цьому випадку при відтворенні підпису увага підроблювача спрямована на його загальний вигляд, а деякі загальні й більшість часткових ознак не знаходять свого прояву.

Проведеним авторами дослідженням експериментальних підписів, які виконані студентами всіма трьома видами наслідування, встановлені ознаки, які різняться: загальні (виробленість, форма і протяжність рухів по вертикалі і горизонталі, зв'язність, будова лінії рядка підпису та ін.) і окремі (ті ж, що властиві ознакам почерку, а також такі, що відображають особливості виконання безбуквеної частини підпису: розміри кутів, ступінь кривизни дугоподібних елементів, розміщення розчерку та ін.). Встановлені розбіжності дозволяють зробити категоричний негативний висновок про тотожність особи, яка виконала досліджуваний підпис й експериментальні зразки.

Таким чином, проведені експерименти показали, що рекомендації В.Є. Бергера та О.П. Сапуна про заборону показу досліджуваного підпису особі, яка перевіряється, - необгрунтовані. Огляд справжнього підпису особою, яка перевіряється, не призводить до його повного копіювання. Наш особистий досвід роботи експертом і проведені експерименти підтверджують висновок Л.Ю. Ароцкера про те, що «експертна практика не знає випадків, коли б у підписі, виконаному з наслідуванням у результаті тренування, і справжніх підписах певної особи співпадали крім загальних ознак, всі без винятку часткові ознаки» [14, с.167].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що слід відмовитися від існуючих рекомендацій. У випадку, якщо особа, яка перевіряється, заявляє про те, що їй невідомо, як розписується особа, підпис від імені якої є досліджуваним (її конструкція, транскрипція), то їй необхідно надати для короткочасного огляду (не змальовування) вільні зразки підписів особи, від імені якої виконаний досліджуваний спірний підпис. Якщо зазначена демонстрація неможлива у зв'язку з відсутністю вільних зразків підпису, то особі, яка перевіряється, надається підпис у досліджуваному документі – речовому доказі.

На користь запропонованих рекомендацій свідчать не тільки результати проведених експериментів, але й наукові засади почеркознавства, і, зокрема, основні властивості підписів. Підпис, як почерковий матеріал, має такі ідентифікаційні властивості, як індивідуальність й стійкість. Л.А. Вінберг та М.В. Шванкова відзначають, що процес формування підпису може йти значно швидше, ніж процес формування навичок почерку. У підписі виявляється високий ступінь автоматизму, а сам підпис набуває значної стійкості. Частини повторення вдосконалюють і закріплюють навички виконання підпису [13, с.178]. Тому, для того, щоб змінити свій підпис або виконати підпис від імені іншої особи, необхідно виробити новий динамічний стереотип, необхідний тривалий час і тренування. В умовах же короткочасного огляду особою, яка перевіряється, чужого підпису це практично неможливе, оскільки «специфічні для письма людини нервові зв'язки виробляються й закріплюються протягом тривалого періоду» [13, с.86]. Доречно навести слова засновника судової експертизи документів Є.Ф. Буринського про те, що «судово-доказова сила письмових актів базується на переконанні, що кожній людині належить особливий почерк, відмінний від всіх інших і здатний, у разі потреби, служити надійним визначником

її особи. Якби кожен міг вільно писати будь-яким почерком, письмові докази не мали б сенсу» [15, с.205].

Висновки.

За результатами дослідження та викладеного вище, автор стверджує, що:

1. Застосування слідчим, стороною захисту та судом систем тактичних прийомів у конфліктних і безконфліктних ситуаціях при відібранні зразків з метою одержання доброякісних експериментальних зразків почерку та підписів, є необхідною передумовою ефективності проведення судово-почеркознавчої експертизи.

2. Вибір тактичних прийомів відібрання експериментальних зразків для експертного дослідження на етапі підготовки судово-почеркознавчої експертизи ґрунтується на результатах прогнозування слідчої ситуації, що склалася, поведінки особи, яка перевіряється. Прогноз здійснюється двома способами: безпосереднім сприйняттям особистісних характеристик особи, яка перевіряється, під час проведення попередніх слідчих дій; опосередковано – шляхом збирання й аналізу інформації, яка характеризує особу.

3. Тактичні прийоми відібрання експериментальних зразків почерку та підписів класифікуються за: 1) етапами проведення (такі, що використовуються на підготовчому та робочому етапах); 2) об'єктом впливу (особа, яка перевіряється, почерковий матеріал); 3) видом слідчої ситуації (сприятлива, конфліктна); 4) характером інформації, що передається особі, яка перевіряється (матеріалізована, словесна); 5) змістом (операційні, поведінкові прийоми). Сукупність тактичних прийомів створює тактичну комбінацію, метою якої є одержання репрезентативних, якісних зразків.

4. Залежно від слідчої ситуації, яка склалася, системи тактичних прийомів відібрання зразків, спрямовані на: 1) встановлення обставин та умов виконання рукопису;

2) одержання зразків почерку особи, яка перевіряється, у ситуації можливої її відмови; 3) спілкування з особою, яка перевіряється, і вплив на неї у ході відібрання зразків; 4) подолання протидії особи, яка перевіряється.

5. Тактичні прийоми подолання протидії особи, яка перевіряється, включають: а) при відмові від надання експериментальних зразків почерку та підписів – використання прийомів психологічного впливу та логічного переконання; б) при спотворенні особою, яка перевіряється, свого почерку – прискорення темпу та тривалості написання; в) при повідомленні неправдивої інформації про незнання особою, яка перевіряється, транскрипції підпису конкретної людини – надання особі досліджуваного підпису для короткочасного візуального огляду. Останній прийом заснований на результатах проведеного автором експерименту.

Література:

1. Шабанов В.Б. Особенности информационно-криминалистических технологий // Криминалистическое обеспечение расследования преступлений: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 45-летию кафедры криминалистики юрид. фак. БГУ, Минск, 12-13 окт. 2017 г. Минск: Изд. центр БГУ, 2017. – С. 10-11.
2. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1981. – Вып. 22. – С.40 – 47.
3. Комиссаров В.И. Теоретические проблемы следственной тактики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 156с.
4. Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Х.: Вища школа, 1975. – 64с.
5. Шепитько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: РИП Оригинал, 1995. – 200с.
6. Комарков В.С. Вопросы систематизации тактических приемов расследования // Вопросы криминалистической методологии, тактики и

методики расследования. – М.: Юрид. лит., 973. – С.68 - 97.

7. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – 256с.

8. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – 480с

9. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М.: ООО «Юрлитинформ», 2001. – 352с.

10. Семеніхін М.В., Качурин С.Г. Протидія зацікавлених осіб при проведенні судово-почеркової експертизи: поняття, форми та прийоми // Криміналістичний вісник: Наук. - пр. збірник – Київ, 2018. – Вип. 1 (29). – С. 233-242.

11. Бергер В.Е., Сапун А.П. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз. – К.: РИО МВД УССР, 1974. – 78с.

12. Филькова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464с.

13. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: Учебник для вузов МВД СССР. – Волгоград: Изд. «Волгоградская правда» 1977. – 208с.

14. Ароцкер Л.Е. Основные вопросы криминалистического исследования подписей, выполненных с подражанием. / Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1958. – №3. – С.136 – 179.

15. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею. - М.: «ЛексЭст», 2002. – 464с.

References:

1. Shabanov V.B. Features of information and criminalistic technologies // Criminalistic provision of crime investigation: materials of International scientific and practical conference, dedicated. To the 45th anniversary of the Department of Criminalistics of the Legal Faculty. BSU, Minsk, October 12-13, 2017 Minsk: Publishing House of the BSU Center, 2017. – pp. 10-11.

2. Konovalova V.E. Criminalistic tactics: principles and functions // Criminalistics and forensic expertise. – К.: Vishcha shkola, 1981. – Issue 22. – pp.40-47.

3. Komissarov V.I. Theoretical problems of investigative tactics. – Saratov: Publishing House of the Saratov University, 1987. – 156s.

4. Komarkov V.S. Interrogation tactics: Textbook. – H.: Vishcha shkola, 1975. – 64s.

5. Shepitko V.Yu. Theoretical problems of systematization of tactical techniques in criminalistics. – H.: RIP Original, 1995. – 200s.

6. Komarkov V.S. Questions of systematization of tactical techniques of investigation // Questions of forensic methodology, tactics and methods of investigation. – М.: Yurid. lit., 973. – pp.68-97.

7. Konovalova V.E., Shepitko V.Yu. Criminalistic tactics: theories and trends: Textbook. – H.: Vulture, 1997. - 256s.

8. Belkin R.S. Course of criminalistics in 3 vols. Vol. 3: Forensic tools, techniques and recommendations. – М.: Jurist, 1997. – 480s

9. Ratinov A.R. Forensic psychology for investigators. - М.: LLC "Legal-tinform", 2001. – 352s.

10. Semenikhin M.V., Kachurin S.G. Protidiya zatsikavlenikh osib during the examination of the ship-handwriting expertise: understanding, formi ta priyomi // Kriminalistichny visnik: Nauk. - zbirnik – Kiev Ave., 2018. – Vip. 1 (29). – pp. 233-242.

11. Berger V.E., Sapun A.P. Preparation and direction of materials for forensic examinations. - К.: RIO of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR, 1974. – 78s.

12. Filkova O.N. Handbook of an ex-Perth criminalist. – М.: Jurisprudence, 2001. - 464s.

13. Vinberg L.A., Shvankova M.V. Handwriting expertise: Textbook for universities of the Ministry of Internal Affairs of the USSR. – Volgograd: Publishing house "Volgogradskaya Pravda" 1977. – 208s.

14. Arotsker L.E. The main issues of forensic investigation of signatures made with imitation. / Theory and practice of forensic examination. - М., 1958. – No.3. – Pp.136 – 179.

15. Burinsky E.F. Judicial examination of documents, its production and use. - М.: "Lexest", 2002. – 464s.

Kachurin S.G. Forensic tactics during forensic handwriting examination. *The article investigated the norms of the current legislation and problems on the tactics of selecting experimental handwriting samples and signatures in the context of opposition, during forensic handwriting examinations. A system of*

tactical techniques and forensic recommendations was developed to overcome and prevent counteraction by verified persons, which would ensure the speed and effectiveness of solving the problems of pre-trial investigation and litigation during forensic handwriting examinations.

According to the results of the research and the above, the author claims that:

The use by the investigator, the defense side and the court of systems of tactical techniques in conflict and non-conflict situations when taking samples in order to obtain good-quality experimental samples of handwriting and signatures is a necessary prerequisite for the effectiveness of forensic handwriting examination.

The choice of tactical techniques for the selection of experimental samples for expert research at the stage of preparation of the forensic handwriting examination is based on the results of forecasting the existing investigative situation and the behavior of the person being examined. The forecast is carried out in two ways: by direct perception of the personal characteristics of the person being checked during the preliminary investigative actions; indirectly - by collecting and analyzing information that characterizes a person.

Tactical methods of selecting experimental samples of handwriting and signatures are classified according to: 1) stages of implementation (those used at the preparatory and working stages); 2) the object of influence (the person being checked, handwritten material); 3) type of investigative situation (favorable, conflict); 4) the nature of the information provided to the person being checked (materialized, verbal); 5) content (operational, behavioral techniques). A set of tactical techniques creates a tactical combination, the purpose of which is to obtain representative, high-quality samples.

Depending on the investigative situation that has developed, systems of tactical methods of sample selection are aimed at: 1) establishing the circumstances and conditions for the execution of the manuscript; 2) obtaining samples of the handwriting of the person being checked, in the case of possible refusal; 3) communication with the person being checked and the influence on him during the sample collection; 4) overcoming the resistance of the person being checked.

Tactical methods of overcoming the reluctance of the person being checked include: a) in case of refusal to provide experimental samples of handwriting and signatures - use of methods of psychological influence and logical persuasion; b) when the person being tested distorts his handwriting - acceleration of the pace and duration of writing; c) in the case of reporting false information about the fact that the person being checked does not know the transcription of a particular person's signature - providing the person under investigation with the signature for a short-term visual inspection. The last technique is based on the results of an experiment conducted by the author.

Key words: forensic handwriting examination, samples of handwriting and signatures, selection of samples, opposition to handwriting examination, tactical techniques systems.

Авторська довідка:

Качурін Сергій Гурійович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри конституційного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. <https://orcid.org/0000-0001-5167-5655>

Стаття надійшла до редакції 22 травня 2022 р.